

JADRANSKI UTJECAJ NA PROIZVODNJU JUŽNOPANONSKIH STELA: DALMACIJA ILI SJEVERNI JADRAN?

Branka Migotti

UDK:904(497.527Sisak):726.82>"652"
904(497.521Ščitarjevo):726.82>"652"

Izvorni znanstveni rad

Branka Migotti

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Odsjek za arheologiju

Jedine dvije rimske nadgrobnje stele iz sjeverne Hrvatske koje ne pokazuju svojstvenu panonsku strukturalnu tipologiju, jedna iz Siska (rimske Sisicije), a druga vjerojatno iz Ščitarjeva (rimske Andautonije), razmatraju se u kontekstu radioničkog podrijetla. U ovoj prilici ispravlja se podatak da je prva načinjena od kamena iz okolice Siska, jer je novom karakterizacijom utvrđeno da kamen najvjerojatnije potječe iz Aurizine kod Trsta, što znači da je spomenik isklesan u Tergestu ili Akvileji. Prvi put provedena karakterizacija kamena stele iz Ščitarjeva utvrdila je da je spomenik načinjen od kamena s područja kontinentalne Hrvatske. U strukturalnom pogledu, ta stela pokazuje isprepletanje panonskih i jadranskih karakteristika, s time da su potonje u panonsku radionicu mogle prispjeti sa sjevernog Jadrana ili iz Dalmacije. Detaljnom strukturalno-ikonografskom analizom spomenute stele u ovome je radu ustanovljeno je da je isklesana pod utjecajem sjevernojadranskih radionica.

Prema mome znanju, samo dvije rimske nadgrobnje stele iz hrvatskoga dijela južne Panonije ne pokazuju svojstvenu panonsku strukturalnu tipologiju. U kratkom osvrtu jednu od njih Nenad Cambi svrstao je među najljepše primjerke monumentalnih portretnih primjeraka te vrste spomenika iz sjeverne Hrvatske, zapažajući pritom da ona u strukturalnom pogledu iskazuje osobine dalmatinskih stela.¹ Druga, anikonična, nije pobudila njegovo zanimanje, ali mu je u jednoj pri-

¹ N. Cambi, *Antika*, Zagreb 2002., 154.

Igodi ipak privukla pozornost jer ga je podsjetila na rane salonitanske stele nastale na grčkim tradicijama.² U ovome radu, koji s divljenjem i posebnom zahvalnošću posvećujem akademiku Cambiju, osvrnut ću se detaljnije na obje stele, a osobito na onu portretnu Lucija Egnatuleja Florentina, pokušavajući proniknuti i obrazložiti njene eventualne dalmatinske ili pak šire jadranske korijene.

O davno objavljenoj steli Tita Tulija Tercija iz Siska, koja nije mlađa od sredine 1. stoljeća poslije Krista i najraniji je rimski nadgrobni spomenik nađen dosad u Sisku, pisala sam u nekoliko navrata u kontekstu nagađanja o njenu podrijetlu i pogrešci koja je u tom smislu načinjena kod prve objave. Naime, u toj objavi stoji da je, prema mišljenju stručnjaka iz Mineraloško-petrografskog muzeja (danas Mineraloško-petrografski odjel Hrvatskog prirodoslovnog muzeja u Zagrebu), stela načinjena od vapnenca kakvog ima u kamenolomu u okolici Hrastovice, desetak kilometara jugozapadno od Siska.³ Taj podatak u početku sam prihvatila bez dvoumljenja, s obzirom na to da se nije temeljio na laičkom nagađanju nego na službenom iskazu stručne ustanove. Podatak da se Tercijeve stela svojom strukturalnom tipologijom ne uklapa u panonski korpus te vrste spomenika, dok, naprotiv, ima bliskih usporedbi u stelama sjeverne Italije i Istre iz vremena prijelaza stare u novu eru, protumačila sam sjevernoitalskim podrijetlom naručitelja. U epitafu, naime, stoji podatak da je pokojnik bio podrijetlom iz Tergesta (*Tergeste*, Trst u Italiji).⁴ Ipak, dvojba je na neki način ostala visjeti u zraku, što me ponukalo na to da još jednom provjerim podatke Josipa Klemenca o okolnostima nalaza stele, pri čemu sam primijetila prethodno neuočenu nelogičnost. Naime, spomenik je nađen za vrijeme radova na desnoj obali Save, nekih 20 metara udaljen od obale, a da u okolici nisu zatečeni nikakvi drugi rimskih nalazi – očito je da je slomljen pri iskrcavanju i da nije uopće bio upotrijebljen, niti je ikad dospio u Sisciju (*Siscia* / Segestica, Sisak). Međutim, Petrinja ne leži na Savi, a najbliža plovna rijeka joj je Kupa, što znači da bi se spomenik iz Hrastovice u Sisciju mogao prevoziti jedino Kupom, a ne Savom. S druge strane, Sava je bila najvažnija riječna prometna veza između južne Panonije i sjeverne Italije.⁵ Oba spomenuta detalja dala su mi naslutiti sjeverni Jadran kao moguće mjesto izrade Tercijeve stele. Petrografska analiza koja je u međuvremenu načinjena u ovom slučaju nije bila presudna, nego je samo osnažila podatke utvrđene arheološko-povije-

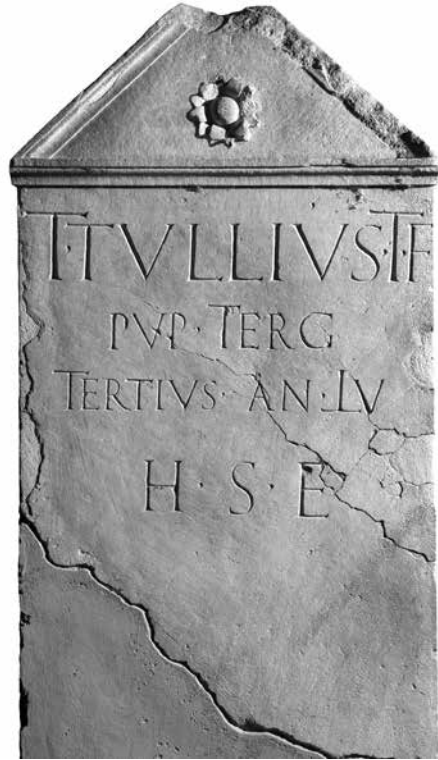
² To je bilo na mome izlaganju na znanstvenom skupu u Splitu 2009., posvećenome grobnoj skulpturi zapadnog Ilirika i susjednih krajeva.

³ J. Klemenc, »Ranorimski natpis iz Siska«, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XVI, 1935., 67.

⁴ B. Migotti, »The Stelae of Northern Croatia«, *Funerary Sculpture of the Western Illyricum and the Neighbouring Regions of the Roman Empire* (ur. N. Camb, G. Koch), Split 2013., 330; B. Migotti, »Aspects of Characterisation of Stone Monuments from southern Pannonia«, *Proceedings of the ASMOSIA XI Conference, Split 2015* (ur. D. Matetić Poljak i Katja Marasović), Split 2018., 540-541.

⁵ C. Zaccaria, »Il ruolo di Aquileia e dell'Istria nel processo di romanizzazione della Pannonia«, *La Pannonia e l'Impero Romano* (ur. G. Hajnóczy), Milano 1995., 51-70; A. Domic Kunić, »Literary sources before the Marcommanic Wars«, *The Archaeology of Roman Southern Pannonia, British Archaeological Reports, Intern. Ser.* 2393 (ur. B. Migotti), Oxford 2012., 40.

snim okolnostima. Analiza je, naime, pokazala da je spomenik načinjen od mikritnog vapnenca čestog u vanjskim Dinaridima, Apeninima i južnim Alpama, odnosno u cijelom jadranskom priobalju i Istri, te u Italiji.⁶ Budući da prije opisan arheološki kontekst (nalaz na obali Save) isključuje Dalmaciju, ostaje zaključiti da je kamen za stelu Tita Tulija Tercija najvjerojatnije izvađen u kamenolomu *Cava romana* u Aurizini (*Aurisina*, slov. Nabrežina), 15 kilometara sjeverozapadno od Trsta, kojim su se od početka 1. stoljeća stare ere opskrbljivale akvilejske klesarske radionice. Te iste radionice upotrebljavale su i kamen iz istarskih kamenoloma, ali na vjerojatnost da je u našem primjeru posrijedi vapnenac iz Aurizine upućuje i tergestinsko podrijetlo pokojnika.⁷ Takve okolnosti nameću pitanje je li nužno svaku klesarsku izrađevinu uvezenu u Panoniju sa sjevernog Jadrana pripisivati Akvileji, kad je Tergeste najkasnije od Augusta bio rimska kolonija sa svim privrednim i umjetničkim djelatnostima

Stela Tita Tulija Tercija, Sisak,
Arheološki muzej u Zagrebu

koje takav status podrazumijeva, a ujedno i važna luka, između ostalog i za izvoz robe sa sjevernog Jadrana i Istre prema Panoniji.⁸ U najnovije vrijeme potvrđena je uporaba aurizinskog kamena u rimskoj Emoni (Ljubljana, Slovenija), uz pretpostavku da je to ujedno bila najistočnija točka rasprostranjenosti spomenika načinjenih od te vrste vapnenca.⁹ Po svemu sudeći, aurizinski kamen dospio je još dalje na istok, naime do Siscije, i to preko Tergesta ili izravno preko Akvileje,

⁶ Analizu je načinio dr. sc. Mirko Belak iz Hrvatskog geološkog instituta za potrebe projekta *Rimski grobni spomenici jugozapadne Panonije u svome materijalnom, društvenom i religijskom kontekstu* voditeljice B. Migotti (HRZZ IP-09-2014-4632).

⁷ O kamenolomu u Aurizini i uporabi tamošnjeg kamena za potrebe akvilejske gradogradnje vidi J. Bonetto, C. Previato, »Trasformazioni del paesaggio e trasformazioni della città: le cave di pietra per Aquileia«, *Antichità altoadriatiche* LXXVI, 2013., 154-155.

⁸ O Tergestu kao koloniji vidi A. Starac, *Rimsko vladanje u Istri i Liburniji (Istrija)* I, Pula 1999., 108-110, a o tome gradu kao važnoj luci vidi C. Zaccaria, *op. cit.* (5), 51, 61; F. Maselli Scotti, »Il porto di Tergeste: riflessioni a seguito dei recenti rinvenimenti«, *Terre di mare. L'archeologia dei paesaggi costieri e le variazioni climatiche* (ur. R. Auriemma, S. Karinja), Trieste, Piran 2008., 317-327.

⁹ B. Djurić, I. Rižnar, »Kamen Emona« / »The rocks for Emona«, *Emona MM* (ur. B. Vičić i B. Županek), Ljubljana 2016., 139.

smjerom o kojemu svjedoči Strabon: preko planinskog prijevoja Okre (Razdrto u Sloveniji) do Nauporta (*Nauportus*, Vrhnika u Sloveniji) i bazena Emone, a odatle Savom do Siscije.¹⁰ Polazišna točka puta Egnatulejeve stele ovisila je o tome je li ona bila isklesana u Akvileji ili u Tergestu; kamenolomska infrastruktura u Aurizini podrazumijevala je, naime, i lučko postrojenje za prijevoz kamena, odnosno poluizrađevina, prema radioničkim odredištima.¹¹

Povijesne i arheološke veze između sjeverne Italije, prije svega Akvileje, i jugozapadnog panonskog prostora višestruko su potvrđene.¹² Nema dvojbe da su slične veze postojale i između Dalmacije i Panonije, na što upućuje i mreža cesta kojima je Panonija bila povezana sa Salonom, a kojoj treba pridružiti i onu između Siscije i Senije (*Senia*, Senj).¹³ U svojim analizama panonske skulpture Nenad Cambi u više se navrata osvrnuo ne samo na dalmatinske utjecaje koje je u njoj moguće prepoznati, nego i na međusobne utjecaje radionica dviju provincija na graničnim prostorima. Osim već spomenutog zapažanja o steli L. Egnatuleja Florentina, o kojoj će u ovom prilogu biti više riječi, upozorio je na dalmatinske usporedbe jednog sarkofaga iz Vinkovaca, naknadno vjerojatno prilagođenog kršćanskoj uporabi.¹⁴ Raspravljajući o nadgrobnoj steli centuriona Marka Herenija Valenta (*Marcus Herennius Valens*) iz Cibala (*Cibalae*, Vinkovci), primijetio je da ta stela, usprkos salonitanskom zavičaju vlasnika i njegovu boravku u različitim krajevima tijekom duge vojničke karijere, ima čiste panonske strukturalne odlike, za razliku od epitafa koji ga je svojim izričajem podsjetio na grobne natpise dalmatinskih legionara. Potonje je objasnio individualnom narudžbom teksta, dok je panonsku strukturu i ikonografiju protumačio nemogućnošću naručitelja da svojim ukusom ili željama utječe na izgled spomenika.¹⁵ Možda je i mogao utjecati, ali nije mario, što posredno daje naslutiti analiza stele L. Egnatuleja Florentina, o čemu će biti riječi dalje u tekstu. N. Cambi u nekoliko se navrata osvrnuo i na miješanje panonskih i dalmatinskih (salonitanskih) utjecaja na graničnim prostorima dviju provincija. Primijetio ih je, primjerice, na jednom reljefu iz Careva Polja kod Josipdola na sjeveru Like, vjerojatno ulomku stele s prizorom čitavih likova bračnog para u gesti *dextrarum iunctio*. Pritom je zaključio da salonitanski utjecaji nisu dopirali sjeverno od Like, što je važan doprinos proučavanju ne samo klesarskog i umjetničkog profila tog prostora, već moguće i raspravi o granici između Panonije i Dalmacije na prostoru Korduna, o kojoj istraživači nisu sugla-

¹⁰ Spomenuta trasa podrazumijeva i izravan priključak od Tergesta na Okru: C. Zaccaria »Il ruolo di Aquileia e dell'Istria nel processo di romanizzazione della Pannonia«, 51-54.

¹¹ J. Bonetto, C. Previato, *op. cit.* (7), 154.

¹² Usp. bilj. 5.

¹³ I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, Djela akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, Knjiga XLVII, Sarajevo 1974.; H. Gračanin, »Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji«, *Scrinia Slavonica* 10, 2010., 13-16; J. J. Wilkes, »The Roman Danube: An Archaeological Survey«, *The Journal of Roman Studies* XCV, London 2005., 126, sl. 1., 146-148.

¹⁴ N. Cambi, *op. cit.* (1), 272-273, sl. 437.

¹⁵ N. Cambi, »Bilješke uz dvije panonske nadgrobne stele«, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XXII, 1989., 70.

sni.¹⁶ Naposljetku, u jednom od svojih najnovijih radova, onome o nadgrobnom medaljonu s likom konjanika iz Sarajeva, Nenad Cambi skrenuo je pozornost na utjecaj panonske grobne skulpture u unutrašnjosti Dalmacije.¹⁷

Vratimo se spomeniku koji je tema ovoga razmatranja. Do 1873. bio je uzidan u gospodarsku zgradu Kaptoła u zagrebačkom parku Ribnjaku, a te je godine prenesen u Arheološki muzej u Zagrebu. S obzirom na okolnosti nalaza, podrijetlo mu nije sigurno, ali je vjerojatnije da potječe iz agera Andautonije (*Andautonia*, Ščitarjevo kod Zagreba) negoli Siscije.¹⁸ Stela je sačuvana djelomično (vel. 160 x 86 x 28 cm); nedostaje joj donji lijevi ugao natpisnog polja i cijeli donji dio ispod natpisnog polja, gdje se, prema analogijama, može očekivati vrlo niska glatka baza. Gornji joj je dio odrezan, vjerojatno radi uzidavanja u sekundarno mjesto nalaza, a na sredini odrezane gornje površine ostatak je udubine za pričvršćivanje završnog ukrasa. S obzirom na ovnujsku glavu sačuvanu u gornjem desnom kutu stele, nema dvojbe da su uz kosine zabata bili isklesani ležeći lavovi sa

šapama na glavi ovna, a vrh zabata najvjerojatnije je nosio ukrasni element u obliku kocke s motivom jedne ili dviju rozeta. Lavlji zabati mogu imati dva oblika. Prvi je onaj s lavovima izrađenima u visokom reljefu koji podsjeća na punu skulpturu, premda su lavlja tijela djelomice spojena s pozadinom gornjeg dijela stele.¹⁹ Drugi oblik čine lavovi izvedeni u plitkom reljefu na podlozi gornjeg

Stela Lucija Egnatuleja Florentina, nepoznato nalazište, Arheološki muzej u Zagrebu

¹⁶ N. Cambi, »Antički sarkofazi iz Like«, *Arheološka problematika Like*, Posebna izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 1, Split 1975., 78-79. O granici među dvjema provincijama vidi B. Migotti, »Introduction and Commentaries«, *The Archaeology of Roman Southern Pannonia, British Archaeological Reports, Intern. Ser.* 2393 (ur. B. Migotti), Oxford 2012., 5.

¹⁷ N. Cambi, »Sarajevski medaljon „Tračkog konjanika“«, *Arheološki radovi i rasprave* 18, 2017., 151.

¹⁸ V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien, Heft I: Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb 1938., 216, br. 481.

¹⁹ O tom tipu stela, svojstvenom sjeveroistočnom Noriku i zapadnoj Panoniji, vidi Z. Gregl, B. Migotti, »Nadgrobna stela iz Siska (CIL III 3985)«, *Vjesnik Arheološkog muzeja*

Stela robovske obitelji, Donji Čehi, Arheološki muzej u Zagrebu

pravokutnog završetka stele, koji u tom slučaju nema vršnog ukrasa.²⁰ Ostatak zabata na Florentinovoj steli nedovoljan je za procjenu kojoj inačici taj spomenik pripada, ali udubina za vršni ukras jasno govori o tome da je imala zabat s lavovima u visokom reljefu. Zabatnu plohu ispunjava glava Meduze između dva lista akanta. Visoka ploha friza omeđena je uskim trakama i ukrašena stiliziranim biljnim ornamentom koji se u dosadašnjim objavama opisivao različito kao akant, cvjetna vitica, ili pak lotus.²¹ Slično izveden ukras friza, inače prilično čest na noričko-panonskim stelama i drugim grobnim spomenicima, ponekad se uopće ne imenuje, katkad se naziva neutralno viticom, a nekad opet palmetom, ili kombinacijom akanta i palmete.²² Takva nedosljednost u nazivima za motiv antemija

u Zagrebu XXXII–XXXIII (1999.–2000.), 2000., 129–130; B. Djurić, »Nagrobna stela P(ublija) Aelija Viatorja (UEL 3783) iz Murske Sobotke«, 2010., 201–211; A. Rendić-Miočević, »The Marble Funerary Stele of the Cohors II Varcianorum Equitata's Veteran, Titus Flavius Atebodius from the Odra Village near Zagreb«, Funerary Sculpture of the Western Illyricum and the Neighbouring Regions of the Roman Empire (ur. N. Cambi i G. Koch), Split 2013., 343–382. Poznato mi je 18 takvih stela iz Norika i Panonije: lupa [Friederike und Ortoľ Harl, www.ubi-erat-lupa.org (Bildatenbank zu antiken Steindenkmälern)] 453, 471, 1135, 1181, 1184, 1257, 1356, 1362, 2730, 3086, 3327, 3403, 3783, 3822, 3824, 4326, 4455, 8814.

²⁰ U literaturi navedenoj u prethodnoj bilješci taj se oblik ne spominje kao posebna inačica, koja je inače rijetka (*lupa* 3080, 3366, 4739, 5317).

²¹ J. Brunšmid, »Spomenici hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu«, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* X (1908–1909), Zagreb 1909., 163–164, br. 358; A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien 1923., 105, br. 231; V. Hoffiller, B. Saria, *op. cit.* (18), 216, br. 481; *lupa* 3788.

²² *Lupa* 456, 1359, 2121, 3085, 3087; A. Schober, *op. cit.* (21), 35, br. 64, 40, br. 82, 41, br.

(*anthemion*) ne čudi, jer se on pojavljuje u različitim inačicama koje uključuju palmetu i lotos s akantizirajućim detaljima.²³ U portretnoj niši ispod zabata, na pozadini rastvorene školjke (Jakobova kapica / *pecten jacobaeus*) prikazano je poprsje pokojnika odjevenog u togu. Portretna niša i natpisno polje ispod nje odvojeni su ukrasnom trakom ispunjenom motivom sastavljenim od četiriju rozeta različitog broja latica, upletenih u dvije široke žljebaste S-vitice spojene kratkom poveznicom između dvaju središnjih cvjetova. Taj motiv nije osobito čest na noričko-panonskim grobnim spomenicima, a susreće se u različitim stilizacijama koje nisu dokraja podudarne s prikazom na Florentinovoj steli. Najbliža, premda ne još uvijek potpuna, usporedba s motivom rozeta u viticama s Florentinove stele ukrašava razdjelnu traku između portretne niše i natpisnog polja na nekoliko desetljeća mlađoj steli robovske obitelji iz Donjih Čeha kod Zagreba.²⁴ Premda su ta dva motiva načinjena različito i stilski i nacrtno, njihova sličnost mogla bi ipak upućivati na istu radionicu, a time i na dodatnu potvrdu podrijetla Florentinove stele na području Andautonije. Motiv rozeta među viticama u sjevernoj Italiji nije čest jer stele tog prostora rjeđe imaju friz, a ondje gdje se on ipak pojavljuje, izveden je mekše i prozračnije, s viticama koje još imaju cvjetni a ne geometrijski oblik. Spomenuti motiv pojavljuje se na frizu i na drugim mjestima na stelama, ali i na drugim grobnim spomenicima.²⁵ S obzirom na opisane razlike, moguće je da motiv rozeta na Florentinovoj steli nema sjevernoitalsko podrijetlo, već izvorno rimsko. Naime, u zametnom obliku taj se ukras pojavljuje na rimskim grobnim oltarima kao prilagodba jastučastom obliku kruništa.²⁶ S druge strane, ne može se odbaciti posredovanje Desete regije Italije u širenju tog motiva u Panoniju, s obzirom na to da je on posvjedočen na ulomcima grobnih spomenika u Istri.²⁷ Po svemu sudeći, u istom se obliku zadržao do kasne antike, pa je vrlo blisku analogiju tog ukrasa na andautonijskome spomeniku moguće vidjeti na nadvratniku

84. Štoviše, ponekad se antemij naziva različito na jednom te istom spomeniku (npr. *lupa* 456 i 3087). O antemiju na grobnim edikulama u Noriku vidi G. Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, Wien 2001., 134, br. I.97., T. 13; 191, br. II.61., T. 22.

²³ S. McNally, *The Architectural Ornament of Diocletian's Place at Split, British Archaeological Reports, Intern. Ser.* 639, Oxford 1996., 14, sl. 73-77.

²⁴ N. Cambi, *op. cit.* (1), 152-154, sl. 234; B. Migotti, »Nadgrobnni spomenik robovske obitelji iz Donjih Čeha kod Zagreba«, *Archaeologia Adriatica* 2, 2008; *lupa* 8816.

²⁵ *Lupa* 1270, 1896, 1907, 4290, 8816; G. A. Mansuelli, *Le stele romane del territorio ravennate e del basso Po*, Ravenna 1967., 116, T. 1: 2; H. Pflug, *Römische Porträtstelen in Oberitalien. Untersuchungen zur Chronologie, Typologie und Ikonographie*, Mainz am Rhein 1989., 168, Kat. 39, T. 8: 2; L. Mercado, G. Paci, *Stele romane in Piemonte*, Roma 1998., T. LVII a; 182-183, T. XCVII: 108. Na jednoj steli iz Padove rozete u vitici ukrašavaju zabat, dok je istodobno motiv antemija primijenjen na frizu (*lupa* 14640).

²⁶ G. Koch, H. Sichtermann, *Römische Sarkophage*, München 1982., 47-48, br. 23; D. Boschung, *Antike Grabaltäre aus den Nekropolen Roms, Acta Bernensia* 10, Bern 1987., 78-80, br. 1-61.

²⁷ A. Starac (ur.), *Reljefni prikazi na rimskim nadgrobnim spomenicima u Arheološkom muzeju Istre u Puli / Depictions in Reliefs on Roman Funerary Monuments at the Archaeological Museum of Istria at Pula, Monografije i katalozi* 16, Pula 2006., 155-156, br. 126-127. O izostanku navedenog motiva u sjevernoj Italiji vidi D. Dexheimer, *Oberitalische Grabaltäre. Ein Beitrag zur Sepulchrkunst der römischen Kaiserzeit, British Archaeological Reports, Intern. Ser.* 741, Oxford 1998.

zapadnog hrama Dioklecijanove palače u Splitu.²⁸ Portretna niša i natpisno polje omeđeni su dvama stupovima s korintskim kapitelima i bazama sastavljenima od dva tora (*torus*) bez trohila (*trochilus*). Niša i natpisno polje nisu prekinuti ukrasnom trakom, jer ona dopire tek do rubova stupova omogućujući njihovo protezanje u ukupnoj visini stele od friza do dna natpisnog polja.

Usprkos tome što je dobar dio natpisnog polja na donjoj lijevoj strani odlomljen, natpis je sačuvan u cjelini. On glasi: *D(is) M(anibus). / L(ucio) Egnatuleio / L(uci) f(ilio) Florentino / [a]n(norum) XXX pater / ff(aciendum) c(uravit)]. H(ic) s(iti) s(unt)*. Prijevod: Bogovima Manima (Bogovima umrlih). Luciju Egnatuleju Florentinu, Lucijevu sinu, starome 30 godina, (ovaj spomenik) dao je podići otac. Oni (!) ovdje počivaju.

Prema fizionomijskim osobinama portretiranog pokojnika stela je datirana u Hadrijanovo vrijeme.²⁹ S obzirom na to, dakle na vrijeme kad se epitafi obogaćuju i većim brojem podataka i emotivnim superlativnim pridjevima,³⁰ ovaj je epitaf sročćen krajnje oskudno u smislu podataka o pokojniku i lišen bilo kakvih izraza osjećajnosti i tuge, što ga čini pomalo zagonetnim. Treba se, između ostalog, upitati je li otac možda umro upravo za vrijeme postavljanja spomenika, dok ovaj još nije bio gotov, pa je pokopan zajedno sa sinom. Na taj način bilo bi moguće protumačiti oblik završne formule *hic siti sunt* umjesto *hic situs est*, osim ako nije riječ o pogrešci u pisanju. Lapidarnost natpisa može se doživjeti kao puka suhoća izričaja, ali i kao dostojanstvena suzdržanost u izražavanju očinske tuge, možda primjerena rimskim građanima kao predstavnicima »izvornog rimstva« u provinciji.³¹ Dvojica Egnatulejâ, naime, najvjerojatnije su bili italški doseljenici u Panoniji, o čemu će biti riječi dalje u tekstu. Kakogod bilo, epitafu Lucija Egnatuleja Florentina nedostaje dodir ženske osjećajnosti, bilo majčinske, sestriinske, ili supružničke. Na tome se, međutim, nećemo zadržavati ne samo zato što svaka pretpostavka ostaje nagađanje, nego i zato što taj dio spomeničke analize ni na koji način ne bi mogao doprinijeti razjašnjavanju osnovnog pitanja, a to je izvorište jedinstvenog oblika stele u panonskom okruženju.

Kao što je već spomenuto, Florentinova stela jedina je tog tipa ne samo u hrvatskome dijelu Panonije, već po svoj prilici i na cjelokupnom noričko-panonskom prostoru. Naime, među dvjestotinjak stela iz Norika i oko 1400 njih iz Panonije, koliko sam ih uspjela prebrojiti pregledavajući internetsku bazu podataka *Lupu* u rujnu 2017., nema ni jednog primjerka formalne strukture kakvu pokazuje Florentinova stela. Čak i ako uzmemo u obzir manjkavosti takvog uvida, da naime svi spomenici nisu dostupni na internetu, kao i to da je velik dio dostupnih stela necjelovit, predočeni brojevi ipak s velikom vjerojatnošću svjedoče o tome da je Florentinova stela svojevrsan *hapax* u noričko-panonskoj građi. Ovo zapa-

²⁸ S. McNally, *op. cit.* (23), 17, 48-49, sl. 77, 81.

²⁹ N. Cambi, *op. cit.* (1), 152.

³⁰ V. M. Hope, *Constructing Identity: The Roman Funerary Monuments of Aquileia, Mainz and Nimes, British Archaeological Reports, Intern. Ser.* 960, Oxford 2001., 102; M. Carroll, *Spirits of the Dead. Roman Funerary Commemoration in Western Europe*, Oxford 2006., 196; L. Chioffi, »Death and Burial«, *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy* (ur. Ch. Bruun, J. Edmondson), Oxford 2015., 637.

³¹ Usp. V. M. Hope, *op. cit.* (30), 90.

žanje odnosi se prije svega na stupove koji bez prekida omeđuju portretnu nišu i natpisno polje, što je izrazita strukturalna osobina sjevernoitalskih stela.³² Budući da ih, premda u manjoj mjeri, ima i u Dalmaciji i Istri, poticaj za izradu takve stele mogao je u južnu Panoniju doći sa sjevernog ili središnjeg Jadrana.³³ *Poticaj* a ne cjelokupan nacrt, stoga što je Florentinova stela strukturalno-tipološki izrazito eklektična jer združuje dva različita, izrazito teritorijalno obilježena detalja: jadranski (stupovi) i panonski (lavlji zabat). Lavlji zabat, koji je izrazita osobina noričko-panonskih stela, razvio se iz sjevernoitalskih primjeraka s akroterijalnim lavovima koji sjede na postolju, tijelima okomitima na prednju plohu spomenika a glavama okrenutima prema naprijed.³⁴ Većinom nisu prikazani kao grabežljivci, ali pojavljuju se i primjerci s ovnujskom glavom u lavljim šapama.³⁵ Nema, međutim, dvojbe da je i zamisao lavljeg zabata, koji će se uvelike rasprostraniti Norikom i Panonijom, u osnovi ostvarena već u radionicama sjeverne Italije, na što upućuje niz stela iz različitih dijelova sjeverne Italije koje u ravnom gornjem završetku imaju uklopljen zabat s dvama ležećim lavovima uz njegove kosine. U većini primjera lavovi polažu šape na ovnujsku glavu, pa je glavna razlika između tih i noričko-panonskih stela u tome što su u prvima lavovi položeni nagore, glavom prema vrhu zabata, a ne nadolje, prema njegovim kutovima, kao što nalaže ikonografska shema noričko-panonskih stela s lavljim zabatom.³⁶ Međutim, na jednoj steli iz okolice Ferare lavovi, koji polažu prednje šape na ovnujske glave, okrenuti su glavama prema dolje.³⁷ Prema tome, nema dvojbe da je nacrt lavljih zabata stvoren u sjevernoj Italiji kao ishodišni oblik koji su noričko-panonske radionice samo preoblikovale i dalje razvile u dvije varijante (s lavovima na pozadini ravnog gornjeg dijela stele, te sa slobodno ležećim lavovima uz stijenke zabata); potonja varijanta postat će široko rasprostranjen tip noričko-panonske stele.

Pojedine oblike sjevernoitalskih stela, ili pak neke njihove strukturalne detalje, prihvatile su i/ili preoblikovale dalmatinske radionice, prije svega saloni-tanske, stvarajući vlastite inačice.³⁸ U ovom kontekstu važne su stele s lavljim akroterijima izvedenima jednako kao u sjevernoj Italiji, ali bez plijena u lavljim šapama, kao i stele s dva stupa koji bez prekida omeđuju portretnu nišu i natpisno polje. Međutim, treba primijetiti da ni jedan ni drugi tip stele nije osobito mnogobrojan u usporedbi s drugim oblicima.³⁹ S druge strane, prema mome znanju

³² G. A. Mansuelli, *op. cit.* (25), 119 i dalje, T. 2: 5, i dalje; L. Mercado, G. Paci, *op. cit.* (25), 83-84, T. LI: 31, i dalje; H. Pflug, *op. cit.* (25), Kat. 7, T. 2: 1; Kat. 18, T. 3: 2, i dalje.

³³ A. Starac, »Rimske stele u Istriji«, *Histria archaeologica* 31, (2000.) 2002., 68-69, IId1, IId3, Karta 11, Karta 13; N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005., 38, sl. 45; 52, sl. 68.

³⁴ H. Pflug, *op. cit.* (25), Kat. 8, T. 1: 1; Kat. 5, T. 1: 2, i dalje; B. Djurić, »Nagrobnna stela P(ublja) Aelija Viatorja (UEL 3783) iz Murske Sobotex«, 203.

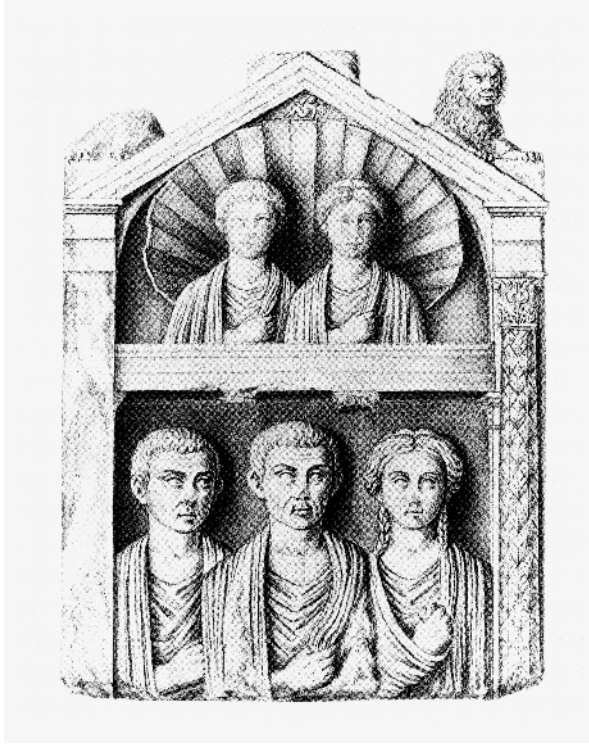
³⁵ H. Pflug, *op. cit.* (25), Kat. 45, T. 10: 1, 2; Kat. 56, T. 13: 1.

³⁶ *Ibid.* Kat. 39, T. 8: 2; L. Mercado, G. Paci, *op. cit.* (25), 186-189, br. 113-115, T. XCIX: 113, 114; T. C: 115, i dalje.

³⁷ G. Mansuelli, *op. cit.* (25), 154, T. 29: 66.

³⁸ N. Cambi, *op. cit.* (33), 37.

³⁹ O stelama s lavljim akroterijima vidi N. Cambi, *op. cit.* (33), 13, sl. 7; 38, sl. 45, a o onima s kontinuiranim stupovima na istom mjestu, 38, sl. 45; 52, sl. 68.

Stela, Solin; Arheološki muzej Split
(prema N. Cambi, 2005.)

ni u Dalmaciji ni u Istri nisu posvjedočene stele s lavljim zabatom, pa je vrlo vjerojatno da takvih nije ni bilo. Već i ovi podaci daju naslutiti da je poticaj za strukturalnu koncepciju Florentinove stele došao iz sjeverne Italije, ali je u domaćoj radionici, vjerojatno andautonijskoj, obogaćen panonskim elementima. Istom povijesno-umjetničkom obrascu moguće je pripisati motiv školjke kao pozadine Florentinova portreta. Na dalmatinskim spomenicima taj motiv nije čest, a vjerojatno nije slučajnost da se pojavljuje na jedinoj meni poznatoj salonitanskoj steli koja objedinjuje sva tri važna strukturalno-ukrasna elementa svojstvena sjevernoitalskoj proizvodnji: školjku, lavlje akroterije, te kontinuirane stupove.⁴⁰ Naime, upravo je sjeverna Italija ishodište školjke kao pozadine portretne niše kod stela, motiva koji se odatle proširio prije svega u porajnskim provincijama, a nešto manje, ali ipak nezanimljivo, u Noriku i Panoniji, dok je najrjeđi na prostorima južno od Alpa.⁴¹ Osim spomenute salonitanske stele s motivom školjke, poznat mi je još jedan dalmatinski primjerak: stela vojnika Marka Pithe iz Garduna.⁴² Oba spomenika dijele jednu zajedničku osobinu, koju nije lako objasniti s obzirom na

⁴⁰ Posrijedi je salonitanska stela od koje je sačuvan samo crtež (N. Cambi, *op. cit.* (33), 38, sl. 45).

⁴¹ Z. Gregl, B. Migotti, *op. cit.* (19), 135.

⁴² N. Cambi, *op. cit.* (33), 68, sl. 94.

pretpostavljeno italsko podrijetlo motiva školjke na takvim spomenicima. Naime, kod tih dviju dalmatinskih stela školjka je okrenuta vrhom nadolje, dok je kod svih meni poznatih sjevernoitalskih primjeraka, kao i kod onih u sjevernim provincijama, uključujući i Panoniju, školjka okrenuta vrhom nagore, šireći se poput kišobrana prema donjem dijelu portretne niše.⁴³ Oblik školjke kakav se pojavljuje na salonitanskim stelama poznat je i s grobnih spomenika grada Rima, pa je vjerojatno da taj motiv u Dalmaciju nije stigao posredovanjem sjeverne Italije, nego izravno iz Rima.⁴⁴ Kakogod bilo, školjka okrenuta vrhom nagore u Panoniju nije mogla doći kao utjecaj dalmatinskih radionica, nego samo onih iz sjeverne Italije.

Posljednji detalj u okviru strukturalno-ikonografske analize Florentinove stele koji upućuje na njeno sjevernoitalsko konceptijsko podrijetlo jest motiv primijenjen na stupovima. Na stelama sjeverne Italije stupovi su čestu ukrašeni lovorovim lišćem, u rjeđim primjerima pričvršćenim vrpcama koje, prema H. Pflugu, upućuju na to da su takvi stupovi zapravo oponašali stvarno oblaganje lovorovim lišćem.⁴⁵ Za razliku od glatkih i žlijebljenih stupova, primjerci ukrašeni lovor-lišćem ne susreću se u monumentalnoj arhitekturi i povezani su isključivo s grobnim ambijentom, što ne čudi s obzirom na simboliku besmrtnosti, odnosno obnavljanja života, koju ta biljka dijeli s drugim zimzelenim raslinjem.⁴⁶ Ipak, metafora besmrtnosti radije je izvedenica negoli osnovno obilježje apolonске simbolike. Ona, naime, proizlazi iz Apolonove ozdravljujuće moći, a time i pobjede nad svim nevoljama života, uključujući i püste nade poklonika tog boga u mogućnost pobjede nad smrću. Lovor-list, sa svojim mnogim ljekovitim svojstvima, ali i nadnaravnima koje su mu pridavali u starini, prikladno se uklopio u Apolonovu ozdravljujuću i pobjedničku teologiju.⁴⁷ Teško je znati što je svaki pokojnik (ili netko u njegovo ime) mislio i želio naručujući spomenik ukrašen izabranim motivima. Istina je da se izbor mogao oslanjati na privlačnost i dekorativnost motiva, koji se u tom slučaju doživljavao isključivo kao ukras. No, kako je grobna ikonografija u osnovi duboko religijski uvjetovana s obzirom na to da je i sam grob posvećeno mjesto (*locus religiosus*), nema dvojbe da je u temeljnoj

⁴³ Vidi *lupa* 681, 8817, 4059, 5929, 5982, 6219, 6975, 14628, 20798, i d. Vrlo su rijetki primjerci s nagore okrenutom školjkom: *lupa* 2705 (Budimpešta / Aquincum), 3339 (Szombathely / Savaria).

⁴⁴ G. Koch, H. Sichtermann, *op. cit.* (26), 196, br. 242; D. Bielefeld, »Ikonographie und Bedeutung des 'Trauben naschenden Hasen'«, Akten des Symposiums '125 Jahre Sarkophag-corpus' (ur. G. Koch), Mainz 1998., 11, T. 6: 1; D. Boschung, *Antike Grabaltäre aus den Nekropolen Roms*, 87, br. 309, 310, 326; H. Sichtermann, »Provinzielles und Gefältsches«, Akten des Symposiums '125 Jahre Sarkophag-corpus' (ur. G. Koch), Mainz 1998., 107, T. 49: 3. Isti oblik školjke prikazan je na akroteriju jednog salonitanskog sarkofaga: N. Cambi, *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji / Die Sarkophage lokalen Werkstätten im römischen Dalmatien*, Split 2010., 107, kat. br. 50.

⁴⁵ H. Pflug, *op. cit.* (25), 57.

⁴⁶ D. Forstner, *Die Welt der christlichen Symbole*, Innsbruck – Wien – München 1982., 161-162 (Lorber); J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola* (preveli: A. Buljan et al.), Zagreb 1994., 358-359 (Lovor).

⁴⁷ D. Forstner, *op. cit.* (46), 161-162 (o Apolonu pod natuknicom *Lorber*); W. Lambrinudakis et al., »Apollon«, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* II, 1984., 240-241, 324.

zamisli svaka dekoracija nosila izvjesnu, pa makar i višeznačnu, religijsku simboliku.⁴⁸ Sjetimo li se da su grobni spomenici često ukrašeni dionizijskim biljkama lozom i bršljanom, lovor-list upućuje na apolonske konotacije. Je li Florentinov otac imao na umu upravo takve misli kad je naručivao grob za prerano umrlog sina, ostaje nedokučivo. Ono što nam je, međutim, važno u ovome kontekstu jest to da se motiv lovorova lišća povezanog vrpčama pojavljuje na sjevernoitalskim spomenicima, a prema mome uvidu (uz iznimku Florentinove stele) takvog ukrašavanja nema u Noriku i Panoniji, ali ni na istočnom Jadranu, uključujući i Istru.⁴⁹

Nakon što su svi elementi strukturalno-ikonografske raščlambe nagovijestili sjevernoitalsko podrijetlo predloška Florentinove stele, ostaje vidjeti kako se u takvu pretpostavku uklapaju onomastički podaci. Gentilicij *Egnatuleius* prilično je rijedak: osim primjera o kojemu je ovdje riječ, zabilježen je u još dvadesetak natpisa, od kojih jedan na sjevernoj Italiji, a preostali u Rimu, Laciju, Apuliji i Kalabriji, Etruriji, Emiliji, te u afričkim provincijama.⁵⁰ Kognomen Florentin čest je posvuda, ali osobito u Panoniji i ostalim »keltskim« provincijama.⁵¹ To se ime pojavljuje i na olovnim robnim tesarama iz Siska, kamo su ga, pretpostavlja se, donijeli doseljenici iz sjeverne Italije.⁵²

Budući da analiza strukturalno-ikonografskih osobina Florentinove stele, zajedno s onomastičkim pokazateljima, upućuje na sjevernoitalsko podrijetlo njenog osnovnog predloška, ali s jasnim panonskim elementima, postavlja se pitanje tko je stajao iza takve zamisli spomenika. Petrografska analiza pokazala je da je stela isklesana od pjeskovitog bioakumuliranog vapnenca, najvjerojatnije s područja Banovine.⁵³ Prema tome, nema dvojbe da je spomenik načinjen u domaćoj radionici. S druge strane, Florentinova stela po svemu je sudeći jedina u cijeloj Panoniji s jednom izrazitom strukturalnom osobinom sjevernoitalskih stela, a usto i s ukrasnim motivom lovorova lišća pričvršćenog vrpčama, svojstvenog

⁴⁸ O grobu kao posvećenom mjestu vidi M. Carroll, *Spirits of the Dead. Roman Funerary Commemoration in Western Europe*, str. 4, *passim*; L. Chioffi, *op. cit.* (30), 639, a o religijskoj simbolici grobne umjetnosti H. Sichtermann, u G. Koch, H. Sichtermann, *op. cit.* (26), 601; J. Ortalli, »Simbolo e ornato nei monumenti sepolcrali romani: il caso aquileiese«, *Antichità altoadriatiche* LXI, 2005., 267-279; L. Chioffi, *op. cit.* (30), 641-642.

⁴⁹ S obzirom na to je Istra bila dio Desete regije Italije, takav motiv bio bi očekivan, ali ga nema u meni dostupnoj objavljenoj građi. Vidi A. Starac, »Rimske stele u Istri«; A. Starac (ur.), *Reljefni prikazi na rimskim nadgrobnim spomenicima u Arheološkom muzeju Istre u Puli*.

⁵⁰ A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriege*, Budapest 1959., 154; B. Lőrincz, *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Vol. II: *Cabalicus – Ixus*, Wien 1999., 114.

⁵¹ B. Lőrincz, *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Vol. II: *Cabalicus – Ixus*, Wien 1999., 148; A. Mócsy *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriege*, 174; L. Barkóczy, »The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian«, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XVI, Budapest 1964., 312; G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien* (Beiträge zur Namenforschung, Bh. 4), Heidelberg 1969., 205; Epigraphik-Datenbank Claus / Slaby (*Egnatulei*) (http://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php).

⁵² I. Radman-Livaja, *Tesere iz Siska. Olovne tesere iz Siscije / Plombs de Siscia*, Zagreb 2014., 208.

⁵³ Analizu je načinio dr. sc. Mirko Belak (vidi bilj. 6).

tom području. Prema tome, čini se da je poticaj za takvo rješenje mogao doći samo od naručitelja, na što upućuje i vrlo vjerojatno sjevernoitalsko podrijetlo oca i sina Egnatulejâ. Motiv za takvo upletanje u radioničku proizvodnju ostaje nerazjašnjen. Nije, naime, riječ o spomeniku iznimne izvornosti koji posve oduvara od standardnog repertoara, odražavajući individualnosti naručitelja i njihove želje za posebnosti u izdvajanjem, štogod da je stajalo iza toga.⁵⁴ Florentinov otac dao je naručiti stelu eklektičnog oblika, s prepoznatljivim panonskim elementima koje mu je mogla ponuditi svaka domaća radionica. Nažalost, nema načina da odgonetnemo što mu je pritom značilo ustrajanje na pojedinim detaljima grobne skulpture svojstvene sjevernoitalskom zavičaju, ni na koji ih je način predočio domaćem klesaru.

Utjecaj sjeverne Italije, prije svega Akvileje, na klesarstvo Norika i Panonije teza je koja se desetljećima utemeljeno pojavljuje kao opće mjesto u raspravama o noričko-panonskoj umjetnosti.⁵⁵ Ona nikad nije osporena, ali je u novije vrijeme razmotrena u kontekstu pokušaja da se međusobni utjecaji sjeverne Italije s jedne strane i Norika i Panonije s druge sagledaju na uravnoteženiji način, bez samorazumljivog davanja prednosti sjevernoj Italiji.⁵⁶ Odnosi između Dalmacije i sjevernog Jadrana također su često tematizirani.⁵⁷ N. Cambi dao je važan doprinos razmatranju utjecaja sjeverne Italije na izradu grobnih spomenika na istočnoj jadranskoj obali, naslućujući i početnu prisutnost sjevernoitalskih klesara u Istri i Dalmaciji.⁵⁸ Uočio je utjecaj Akvileje na pojavu grobnih ara i stela, dok je pitanje prednosti u izradi arhitektonskih sarkofaga, koji su se na poticaj s istoka izrađivali u radionicama Akvileje, Ravene i Salone, ostalo bez jasnog odgovora s obzirom na posebnosti i razlike u izrađevinama tih triju radionica.⁵⁹ Nažalost, veze između Dalmacije i Panonije nisu izazivale podjednako zanimanja

⁵⁴ Usp. G. Koch, *Sarkophage der römischen Kaiserzeit*, Darmstadt 1993., 46; N. Cambi, *op. cit.* (44), 31-33.

⁵⁵ H. Gabelmann, »Römische Grabbauten der Nordprovinzen im 2. und 3. Jh.«, *Römische Gräberstrassen. Selbstdarstellung – Status – Standard*, Kolloquium in München vom 28. bis 30. Oktober 1985 (ur. H. von Hessberg, P. Zanker), 299-300; C. Zaccaria, *op. cit.* (5), 60; B. Migotti, »The Roman Sarcophagi of Siscia«, *Arheološki radovi i rasprave* 17, 2013., 205, s literaturom u bilješki 87; Weber-Hiden, »Versuche zur Datierung des Inschriftsmaterials von Carnuntum anhand der Grabstelen«, *Akti XII. međunarodnog kolokvija o rimskoj provincijalnoj umjetnosti. Datiranje kamenih spomenika i kriteriji za određivanje kronologije* (ur. I. Koncani Uhač), Pula 2014., 71.

⁵⁶ F. Harl, »Ein distanzierter Verhältnis. Die Steindenkmäler von Aquileia und Noricum«, *Römische Steindenkmäler im Alpen-Adria-Raum. Neufunde, Neulesungen und Interpretationen epigraphischer und ikonographischer Monumente* (ur. R. Lafer), Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2016., 17-27.

⁵⁷ Od opširne literature navodim samo dva skupa posvećena spomenutoj temi: »Aquileia, la Dalmazia e l'Ilirico«, *Antichità altoadriatiche* XXVI, Udine 1985.; *Convegno: Le regioni di Aquileia e Spalato in epoca romana*, Treviso 2007.

⁵⁸ N. Cambi, »Roman Sculpture from Illyricum (Dalmatia and Istria). Import and Local production. A Survey«, *Akti XII. međunarodnog kolokvija o rimskoj provincijalnoj umjetnosti. Datiranje kamenih spomenika i kriteriji za određivanje kronologije* (ur. I. Koncani Uhač), Pula 2014., 15.

⁵⁹ N. Cambi, *op. cit.* (44), 9, 29-30.

istraživača, barem ne u smislu sustavne obrade tog pitanja.⁶⁰ Pod *vezama* pritom mislim na arheološku građu i kulturološke utjecaje, što je ostalo u drugom planu usprkos često razmatranim povijesnim okolnostima povezanosti dviju provincija, potvrđene povijesnim izvorima i rimskim prometnicama.⁶¹ Štoviše, čini se da su autori pri dvojbi o tome jesu li pojedini predmeti i/ili utjecaji dolazili u Panoniju iz sjeverne Italije ili s nekog drugog prostora, bili skloniji pomišljati izravno na istočne dijelove Carstva negoli na posredni put iz Dalmacije.⁶² Takvo razmišljanje nije neutemeljeno. Naime, veze između Panonije i sjevernojadranskog bazena imaju mitske korijene, a Panonija je, tada još u sastavu Ilirika, u geopolitičkom i prometnom smislu povezana sa sjevernom Italijom u 1. stoljeću prije Krista, dakle prije negoli s Dalmacijom, dajući, međutim, uvijek prednost Akvileji.⁶³ Stoga prevladavajući sjevernoitalski utjecaj na ukupnu sliku materijalne i duhovne kulture u jugozapadnoj Panoniji nije neočekivan, a održavao se vjerojatno i samom inercijom otprije uspostavljenih veza. S druge strane, pravu sliku međusobnih odnosa i utjecaja između provincijâ Dalmacije i Panonije mogli bismo dobiti tek sustavnim razmatranjem tog fenomena. Današnja saznanja počivaju na usputnim primjedbama i zapažanjima, od kojih bi ona Nenada Cambija, spomenuta na početku ovoga priloga, mogla poslužiti kao dobar putokaz u takvom istraživanju.

⁶⁰ Mali doprinos toj temi dala sam i sama (B. Migotti, »Prilog poznavanju putova trgovine između Dalmacije i Panonije«, *Opuscula archaeologica* 23-24 [1999.-2000.] 2000., 195-202), ali nisu mi poznati slični radovi drugih autora.

⁶¹ O prometnicama vidi bilj. 5, a o povijesnoj percepciji formiranja i razdvajanja panonskih i delmatskih etno-političkih zajednica vidi D. Dzino, A. Domić Kunić, »Pannonians: Identity-perceptions from the late Iron Age to Later Antiquity«, *The Archaeology of Roman Southern Pannonia, British Archaeological Reports, Intern. Ser.* 2393 (ur. B. Migotti), Oxford 2012., 95-100.

⁶² P. Selem, *Izidin trag*, Split 1997., 129; F. Harl »Ein distanziertes Verhältnis. Die Steindenkmäler von Aquileia und Noricum«, 25-26.

⁶³ C. Zaccaria, *op. cit.* (5), 51-54.

ADRIATIC INFLUENCE ON THE PRODUCTION OF SOUTH-PANNONIAN *STELAE*: DALMATIA OR THE NORTH ADRIATIC?

Branka Migotti

In this contribution two Roman funerary *stelae* from northern Croatia are discussed: one from Sisak (Roman Siscia) and another most probably from the village of Ščitarjevo (Roman Andautonia). Both *stelae* were published preliminarily a long time ago; the former was subsequently discussed by the present author, why the latter remained slightly neglected in the subsequent literature. In this work the stele from Sisak is discussed shortly in relation to its workshop origin, while the stress is on the stele from Ščitarjevo. The latter was described as one of the most attractive Roman portrait *stelae* from northern Croatia by Nenad Cambi, who noticed its structural traits similar to those of some Dalmatian monuments of the same kind.

When first published in 1935, the stele from Sisak was reported to have been carved from the limestone sourced from the quarry of Hrastovica in the surroundings of Sisak. However, the characterization made in 2017 established its most probable origin from the quarry of Aurisina near Trieste in North Italy, which is further corroborated by the structural typology of the stele and the fact that its owner came from the Roman colony of Tergeste (modern-day Trieste).

In spite of the fragmentary preservation, the structural typology of the stele from Ščitarjevo is clear. It contained (from bottom to top): probably a very low socle; a shaft composed of the inscription panel and the portrait niche, divided between themselves by an ornamental band of scrolled rosettes flanked by columns decorated with longish scaled leaves tied with a ribbon, which run continually along their whole height; an anthemion frieze topped by a lion pediment with a finial, featuring a lying lion with the paws on a ram's head along each of the sides and a Medusa head flanked by acanthus leaves in the middle. The deceased (oval face, nose chipped off, eyes and lips obliterated through wear, short curly hair and beard styled in the Hadrianic fashion) is portrayed as a *togatus* bust set against the background of a wide-ribbed scallop shell. The stele was dated to the second fourth of the 2nd century on account of Hadrianic portrait features of the deceased. The inscription runs as follows: *D(is) M(anibus). / L(ucio) Egnatuleio / L(uci) f(ilio) Florentino / [a]n(norum) XXX pater ♂ [f](aciendum) c(uravit)]. H(ic) s(iti) s(unt).*

It says that the father of 30-year-old Lucius Egnatuleius Florentinus made the stele for his son, and that they were apparently both buried in the same grave. Curiously, the monument in question is the only of its type in northern Croatia and most likely in the whole Norico-Pannonian region. Its overall iconographic and structural traits point towards a mixture of North-Italic (structure, decoration of the columns) and Pannonian characteristics (lion pediment). This means that the monument was carved in the local workshop, as results from the characterization of the stone, but was inspired by a North-Italian prototype. Such interpretation is further suggested by the onomastic data, which point to Pannonians of

North-Italic stock: the otherwise quite rare *gentilicium* Egnatuleius was typical of Italy and the African provinces, while the cognomen Florentinus was frequent everywhere, but particularly in Pannonia. Judging from their funerary stone, two Siscian Egnatulei obviously maintained business and cultural connections with their homeland.